

SZABÓ KÁROLY : RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁRÁNAK II. KÖTETE.

Régi Magyar Könyvtár. Második kötet. B. 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Irta Szabó Károly. Kiadja a M. T. Akadémia. Budapest, 1885. 8r. 754 l.

Hetvenhat év kellett ahhoz irodalmunknak, hogy az első számbavehető bibliografiai kézikönyvet, Sándor: Magyar Könyves Házát, az első alapvető munka: Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának első kötete kövesse. Mit nyert vele az irodalom, nem szükséges magyarázni. Elég erre csupán annak a megemlítése, hogy sikerült felköltenie egy, a magyar könyvészet iránt mindinkább terjedő érdeklődést, melynek eredménye, hogy e folyóirat eddig Szabó Károly munkájához 300 ismeretlen adalékot közölt, melylyel 1793-ról 2093-ra emelkedett 1711 előtt megjelent magyar könyveink száma; ez nem mond egyebet: irodalmunk történetéhez legalább 300 ismeretlen adattal járult.¹ Hat évre rá megjelent a nagybecsű munka második

¹ A «Magyar Könyv-Szemlé»-ben eddig megjelent 300 adalék Szabó K. Régi Magyar Könyvtárához, a következő nyomdák között oszlik meg:

Bártfa 12, Brassó 3;
Csik 2, Csepreg 3;
Debreczen 17;
Eger 1 (1705.);
Gyula-Fejérvár 4;

kötete, mely a nem magyar nyelvű nyomtatványokat állítja össze, tehát figyelmet kelt a magyar szellemnek nem magyar nyelvű, de mégis saját munkássága iránt. Ezzel talán el lett érve az is, hogy ráfordul az érdeklődés általános irodalmunk történetére is, mely eddig a mai egy irányú, tisztán a nemzeti, tisztán a magyar szellem múltját kísérte. Pedig nem szabad mellőznünk amazt sem, mert csak akkor fogjuk a magunkét teljesen ismerni, ha azt is feldolgoztuk és megismertük.

Valóban kívánatos is lenne, hogy szakembereink már erre nagyobb figyelmet fordítanának, ezáltal siettetnék vagy legalább előkészítenék összefoglaló nagy irodalomtörténetünknek megírását. Szabó Károly könyve ebben a munkában jelentékeny faktor leszen, s az ő munkájának eredménye, valójában csak akkor fogja meghozni a kívánt sikert. Ha azonban nem számítjuk is a munka becsét az általános irodalmi szempont magaslatáról, de a szűkebb korlátok közt működő tudomány, a bibliográfia számára keressük is becsét az ő művének : nem fogunk kevesebbet találni, sőt lehet mondani, többet. Irodalmunk története ugyanis többé-kevésbé megvan alkotva, munkásai, az ifjabb és régibb nemzedékből egyaránt tiszteletreméltó fáradsággal hordják össze tapasztalataikat, vizsgálódásaik eredményét, szóval van már irodalomtörténeti munkásságunk, mely újabb időben tekintélyessé vált, míg bibliográfiánk most kezd csak ébredezni, ha jobban tetszik : most kezd öntudatra kelni. A múlt és közeli-múlt is végzett valamit, s megadjuk érte neki elismerésünket, de lényegesen nem produktált. Szabó Károly két kötete az első, mely maradandó nyomúl marad a jövő korra, tanujáúl, hogy e téren is volt nálunk szel-

Kassa 19, Keresztúr 4, Keresd 2, Késmárk 1, Kőszeg 1 (1659.), Kolozsvár 36, Komárom 5 ;

Lőcse 49 ;

Nagy-Szombat 43 ; Német-Ujvár 1.

Pápa 1 (1630.). Pozsony 3 ;

Sárospatak 1, Szeben 7 ;

Várad 6 ;

Hely nélkül 61, külföldön 34.

E nyomtatványok között van 21 naptár, a melyek közül a Péchy Lukács féle, melyet már említettünk.

lemi élet, s a „Magyar Könyv-Szemle a második, mely bizonyossága ezen a téren tett fáradozásainknak. Ez értéke a második kötetnek, általánosabb irodalmi és szűkebb bibliografiai tekintetből és Szabó Károlyt, ha amabban jelentékeny része nem lesz is, emebben oroszán rész illeti meg.

Hat év alatt iratott meg a második kötet, oly lelkiismeretes munkához még akkor is kevés idő ez, ha a szerzőnek azok a segédeszközei voltak is meg, melyekkel Szabó Károly dolgozott. Ez az idő bizonyosan csak külső látszat, s a kötet megírásához valószínűleg hozzájárult egy rész abból a husz esztendőből, mely alatt az első kötet elkészítése fejeztetett be, legalább annak egy része pótlékul számítandó a kitett hat évhez. Bármint legyen is, köszönettel tartozunk Szabó Károlynak, hogy a nagy mű középső részét kezünkbe adta, s ha azt kívánjuk, hogy a harmadik részt is készítse el, elhiheti, a legőszintébb kívánat szállt ki lelkünkéből. Mindenesetre segítségére volt az 1882-diki könyvkiállítás, a melyen régibb és újabb könyveink oly tekintélyes számát találta együtt; segélyére volt az országos hozzájárulás, melyet a miniszter minden jót pártoló áldozatkészsége hozott létre. E tényezők közrehatásának köszönhető a második kötet.

2452 czímmást ad abban a szerző és e szám szembeállítva az első kötet 1793 czímmásával első pillanatra legalább is kellemetlenül hat. Közelebbről tekintvén a dolgot, az első hatás mindjobbban veszti kellemetlen voltát. 1879 óta, a mint már egyszer említettük is, maig 300 adalékkal az 1793 szám 2093-re emelkedett, vagyis az 1879-beli állapottal szemben mutatkozó 660 különbség ma 360-ra szállott alá. Ez azonban csak egyik fele a dolognak.

A másik fele ennél is fontosabb. A felsorolt czímmások legnagyobb része néhány ives nyomtatvány, legnagyobb részben iskolai nyomtatványok, alkalmi iratok, szóval apróságok, a melyek csak a számot emelik, de nem az értéket. Az az irodalom, melyet ez a kötet bemutat, korántsem áll egy színvonalban azzal, melyet az első kötet tár fel előttünk. Képviselői nincsenek azon a magaslaton sem munkáik számával, sem milyenségével, a melyet a magyar nyelvű irodalom alakjai foglalnak el. Ez tehát nyilvános bizonyítéka annak, hogy a magyar nyelv egész a

XVII—XVIII. századig mindig megtartotta irodalmunkban és közéletünkben vezérszerepét, s hogy a latin háttérbe szorult a mondott időig. A többi nemzetiségek nyelvein megjelent munkák nem egyebek, mint a legprimitívabb szellemi működés eredményei — s azok nem is irodalmat képviselnek, csak inkább bizonyos törekvést, hogy anyanyelvükön hallhassanak isteni tiszteletet, tanulhassanak olvasni és imádkozni, tehát bizonyos törekvést mutatnak mindennapi szükségletök kielégítésére. Ebből kivételt némileg a német nyelven megjelent művek tesznek, melyek között az abc-ima- stb. könyveken kívül találunk olyan munkákat is, a melyek beleszólnak a kornak, különösen hitvitázó, dogmák körül forgó küzdelmeibe. Ilyen irodalmat mutat be a második kötet — s ez azzal szemben, melyet az első képvisel, hogy mást ne mondjunk — bizonynyal alantabb áll.

Bárha ezt ki emeltük is, ne gondolja senki, hogy azért nem volnánk kellő méltánylással akár ama kor nem magyar irodalmi törekvései, akár ama törekvések eredményei iránt. Sőt inkább! Tudjuk, hogy azok fontosak és általános művelődéstörténetünknek jelentékeny tényezői; tudjuk, hogy nyomdászatunkra, iskoláink múltjára, közéletünkre számos és érdekes adatot szolgáltatnak; tudjuk, hogy ezekkel foglalkozni, ezeket összeállítani, a nem magyar nyelvű irodalom könyvészeti kézikönyvét megírni korántsem háládatlan, sőt nagyon érdemes feladat volt és megköszönjük Szabó Károlynak, hogy azt a feladatot megoldotta.

Legyen szabad nehány statisztikai adatot mutatni be, mint a melyek leginkább illusztrálják a mű értékét.¹

Nyelvek szerint a következőleg oszlanak meg :

Latin	1893
Német	274
Tót	84
Horvát	24
Román	18
Görög	8

¹ Az adatok egy része Hellebrant Árpádnak az Egyet. Phil. Közlöny 1885. évf. 560—564. l. megjelent ismertetéséből való.

O-szláv	3
Ruthén	1
Francia	1
Több nyelven :	
Latin-magyar	99
Latin-német	13
Görög-latin	8
Latin-szláv	4
Latin-magyar-német	14
Latin-magyar-tót	1
Latin-német-cseh	2
Görög-latin-magyar	1
Latin-magyar-német-cseh	2
Tíz nyelven	1
Huszonöt nyelven	1

E munkák a következő módon oszlanak meg az egyes tudománysszakok között :

Theologia	797
Földrajz és történelem	130
Philosophia	126
Jogtudomány	79
Nyelvtudomány (Nyelvtan és szótárak)	98
Természettudomány (matematika, gazdaság és növénynt.	17
Orvostudomány	16

A hiányzó kötetek megosznak következőképen :

Alkalmi nyomtatványok	486
Vitairatok	301
Naptárak	100 ¹
Encyclop.	8

Tankönyv van 85², bele nem számítva a nyelvtanokat és

¹ A legrégebb naptárak : német, 1650 Lőcsén ; tót 1653-ban Trencsénben ; míg a magyar naptárak már a XVI. század utolsó negyedéből valók Bécs 1571., Bártfa 1581., Galgóc 1582., Bártfa 1583., H. N. 1591., Debreczen 1593., Nagy-Szombat 1599., Pécsi Lukács Calendarium stb.)

² 1541-ből az első görög-latin nyelvtan Heltai által ajánlva a brassói tanulóknak. Nyomatott Brassóban.

szótárakat (azok külön : 98). A költészetet 142 képviseli, míg a latin-görög classicusokat 67 mű.

1473—1711-ig lefolyt időben megjelent :

1473—1507. 2. (Ez a két nyomtatvány is csak 1473-ban Budán.)

1507—1606. 306.

1607—1706. 2406.

1707—1711. 156.

Évszám nélkül 46.

Nyomatási hely szerint megjelent :

Nagy-Szombatban 503.

Az érseki és akadémiai nyomdák által, amaz 1579., emez 1649 óta működvén,¹ ez utóbbi nyomdászai voltak : Mayr Jakab Fülöp 1649.; Willmann Mátyás 1654.; Schneckenhausen Venczel Menyhért 1655—1663.; Byller Mátyás 1664—1671.; Tamás Márton 1676; Reitmiller Mátyás 1678; Srnenszky Mátyás 1679—1682.; Martinus Miklós János 1687; Beck Kristóf János 1688.; Hauch András János 1689—1690.; Friedländer Ádám János 1690—1693.; Hörmann András János 1694—1701.; Frey György János 1695.

Lőcsén 468.

(Lőcsének híres nyomdász családja, a Brewer-család, elseje Lőrincz 1625-ben alapította nyomdáját, melyet 1664-ig maga kezelt, 1665-ben olvassuk Typis Haered. Brewer, s már 1665-ben Brewer Sámuel veszi át s tartja meg 1698-ig a családi nyomdát. Innétől kezdve (1698) Vidua, Sophia Brewer, Brewers Erben, Typ. Brewerianis stb. cím alatt működik, az 1693. évben egy mű viseli Brewer János nevét, 1706-ból szintén egy. 1699-ben Endtner Márton; a család alapítója előtt Klósz Jakab bártfai és Schultz Dániel voltak lőcsei nyomdászok; lőcsei nyomtatvány a legelső² 1611-ben jelent meg, kinél nem tudni.

Brassón 199.

A Honter által alapított nyomda első terméke 1535-ből való. Nyomdászai : a szebeni Nyiró János, ki 1580—81-ben kezelte

¹ S már egy évvel előbb 1578-ban nyomván magyar könyveket.

² 1604-ben magyar volt s nem magyar nyelvű.

a nyomdát, Greus György 1583., Wagner Walentin a XVI. századból; a XVII. században a Hermann Mihály-féle nyomda 1638—1688-ig szerepelt saját neve, Typis Hermanianis név alatt, de már 1666-ban Nicolaus Molitor, (Müller Miklós) neve is szerepel, mint vezetőé. (1666—1682.) 1675—1691. ismét az ő neve járja : Pfannschmidii Petri typis et figuris Nicolaus Molitor. 1693—1701. szintén az ő neve de — Typis Seulerianis — meghatározásával együtt, míg Lucas Seuler 1603—1703-ig, Müller István 1704—1707-ig, hihetőleg mind a ketten a Seuler-féle nyomdából; a sort befejezi 1709—1711., a Seuler nyomda név nélkül való szereplése Typis Seulerianis. E nyomdából, Lucas Seuler adta 1703-ban az első magyar nyelvű nyomtatványt.

Szebenben 188.

Szebenből sok nyomdász neve maradt ránk; első itt megjelent munka 1529-ből való,¹ de az első névvel csak 1575-ben találkozunk, ez Henzler Márton neve. A többiek: Frautlinger György 1576—78.; Greus György 1581. (1583-ban Brassóban); Krato János Henrik 1591.; Fabricius János 1598.; Thiele Jakab 1616—19.; Pistorius Márk 1629—1657.; Hildebrandt Kristóf 1659.; Szenczi Kertész Ábrahám 1663—67.; Prösel Balázs 1665.; Jüngling István 1666—1687.; Hermelius János 1691—1697; Bart János 1693—1707; Polumszki Gáspár 1695.; Reichardt 1696; Welter István 1699.; Heltzdörfer Mihály 1707—1711.

Kolozsvárt..... 184.

A mi Lőcsének a Brewer-család, az Kolozsvárnak a Heltai név — nyomdászati tekintetben. Hofgreff és Heltai Gáspár 1550-ben együtt kezdik meg a könyvnyomtatást Kolozsvárott, 1553-ban válnak szét, már 1554-ben Hofgreff neve alatt külön jelenik meg Tinódi Crónikája, s a Vigasztaló könyvecske még 1553-ban Heltainál. Hofgreff csak hat évig

¹ Meg kell ugyan jegyeznünk, hogy ezt a munkát Soterius hagyta emlékezetben, melyet Szabó K. nem látott, de Seivert után felvett, e szerint teljes igazsággal a szebeni nyomdászatot 1575-től kezdetjük, a mikor bekapott a nem magyar nyelvű nyomtatványok kiállításába, de 1596-ban adta csak első magyar nyomtatványát.

tartotta műhelyét 1559-ig, míg Heltai maga 1578-ban törént haláláig; de nyomdája egy századot élt meg s Ravius János 1659-ben még „Typis Heltanis“ jelzővel ad értéket nyomtatványainak. 1579—1591-ig relicta vidua Gasparis Helthi, név van a Heltai nyomda colofonjában, azontúl „Officina Heltana, Typographia Heltana, Typis Heltanis néven szerepel. 1638-ból Abrugi György, s mint már említettük, 1659-ből Ravius János, még a Heltai-nyomda régi fényében sütkéreznek. A XVI. századból, 1583-ban Schässpurg Gáspár nevét találjuk egy nyomtatványon. Veresegyházi Szentyel Mihály nyitja meg az új nyomdászok sorát 1671—90., vele egykorúan működött Némethi Mihály 1684—88.; s talán vele együtt próbált szerencsét a két Veracius testvér 1672-ben Constantinus és Speracius, sőt külön Constantin maga is 1672-ben. Nyomdájuk azonban alig élhetett meg Szentyelé mellett. Itt összesen, két munkát találunk. Lengyel András özvegyének nyomdája 1691—1703-ig állott fenn, vele egyidőben Tótfalusi Kis Miklós és utána Teleki Pap Sámuel, amaz 1694-ben, emez 1702-ben bocsátván ki első nyomtatványát.

Bártfán 150.

Gutgesell Dávid 1578-ben alapította az első bártfai nyomdát s 1599-ig tartotta fenn.¹ Klösz Jakab 1597—1664-ig maga volt bártfai nyomdász. Utána Bártfa városa maga szerezte meg a nyomdát, előbb Sumbuch György által 1668—1669., majd Scholtz Tamás által 1668—69; majd Scholtz Tamás által 1693—1701., közben és azután a vezető megnevezése nélkül adván ki könyveit.

Kassán 138.

A kassai nyomdászok közül alig tud egy huzamosabb időt mutatni fel, 1610-ben találkozunk először kassai nyomtatvánnyal s 1612-ben névvel, Fischer János nevével, ki 1611-ben adta az első magyar nyomtatványt maga és városa nevében. A következő nevek azután: Festi János 1615—18.; Didacus Ibarra 1620.; Moller Miklós 1621.; Schultz Dániel 1623—34.; Maria Rodemin 1631.; Gevers Bálint 1655.;

¹ Egy évvel megkezdése után 1576-ben már magyar munkát is adott.

Severinus Márk 1658—63. és özvegye Susanna Severinus 1664.; Türsch János Dávid 1660—68., özvegye 1668—69.; Erich Ericus 1669—1674.; Sinderlich János 1676.; Bositz István 1677—84.; Klein János 1691—92. Ezekben a neveken kívül még a következő két nyomda-czím olvasható a kassai nyomtatványok kolofonján : Officina Typographia Cassoviensis és Typis Coll. Soc. Jesu; az első 1631—32-ből, a második 1674-ből. E nyomdákrol s vezetőikrol bővebb felvilágosítást kolofonjaink nem adnak. Előfordul még a XVII. századból Scheiterlich Johann bibliopola neve, a kinek nyomdája lett volna. 1702—1711-ig a kassai acad. nyomdája dolgozott.

Trencsénben 112.

1632-től működött a trencsényi nyomda. Alapította Wocalius Wenzel s birta 1641-ig, utána özvegye Dorottya 1647-ig, de még 1646-ban a czég említésével név nélkül is szerepel. Laurentius ab Hage Benjamin 1648—1654-ig és Czižek Nicodem 1655—1661-ig voltak itt nyomdászok. 1663-tól egy új czég nevét találjuk : Tipis Lutheolanic.

Debreczenben 107.

E kiváló fontosságú, nagy munkásságot kifejtett nyomda első termékét 1560-ban magyarul, míg nem magyar nyelvű termékeiről 1562-ből van az első említés, 1564-ben az első név, Török Mihály neve (1567-ig). A többi nevek : Farkas András (Andreas Lupinus) 1570.; Hofhalter Rudolf 1586.; Csáktornyai János 1590—93.; Rheda Lipsiai Pál 1596—1619.; Fodorik Menyhárt 1633—1651.; Karancsi György 1662—1675.; Rosnyai János 1677—1682.; Töltési István 1683—85.; 1686—96. Tipis Ampliss. Civit. Paulus Kassai, 1696-ban Vidua Relicta P. Kassai; 1697—1704-ig Vincze György. A debreczeni nyomdászok egymásutánja elég jól összeállítható e szerint.

Pozsonyban 91.

Összesen három nevet olvasunk ki kolofonjaikból, Waló János (1594) nevét s azon év, melyben először találkozunk vele, első említése egyszersmind Pozsony nyomdájának. 1650—51-ben a Jézus Társaság nyomdája említettik, 1669—73-ig Günder Gottfried; 1675—77-ig Zerweg János György

neve szerepel a nyomtatványokon. — Első magyar nyomtatványa 1609-ből való.

- Gyula-Fehérvárt..... 76.
 E nyomdában egyszerre kezdette nyomni a magyar és nem magyar nyelvű munkákat, alapítója Hofhalter Rafael 1567. (első említése a nyomdának), ő és özvegye 1568-ban kezdik meg a gyulafehérvári nyomdászok sorát. 1630-ban Typis Suae Serenitatis — Effmurdt Jakab kolofonjait találjuk, 1634-ben Liqiceensis Jakab, 1637—38-ban Celsissimi Principis és ex typografia suae Celsitudinis-jegy alatt jelennek meg a gyulafehérvári könyvek; 1664-ben Selmecei András György, 1651-ben brassói Major Márton neve szerepel, míg 1652—56-ig ismét név nélkül, csak a nyomda-czímmel jelennek meg a nyomtatványok.
- Zsolnán..... 49.
 Dadan János 1665-ben adta ki első könyvét s a nyomda azóta megszakítás nélkül dolgozott 1698-ig; sőt talán tovább is, mert 1704—6-ban Krolp Wenzel, 1707—8-ig Kaudera Vilmos ugyanezen nyomda czége alatt nyomják munkáikat. Az első magyar nyomtatványt Dadan János 1672-ben adta.
- Váradon..... 43.
 Hoffhalter Rudolf 1565-ben és 1568-ban, előbb magyar s azután más nyelvű munkákat adván, Váradon is szerencsét próbált, ez azonban alig sikerült. Jelentősebb volt Szezezi Kertész Ábrahám műhelye, mely 1640—58-ig 31—35 munkát nyomtatott.
- Sárospatakon..... 34.
 1652. Typ. Cels. Principis, ilyen kolofonnal 5 nem magyar munka jelent meg Patakon, míg ugyanazon évben megkezdte nagy arányú munkásságát a magyar nyomtatványok előállításában; 1653—56. Renius György kezelte ezt a nyomdát, utána Rosnyai János 1657—68-ig következett.
- Zágrábon..... 26.
 Az 1527-ben Craft Herman alapította nyomda a legelsőök közül való hazánkban. Hamar megszűnt s csak a XVII. század végén kezdett nekilendülni.

- Keresztúron 10.
 1598-ban ütötte fel sátorát a híres vándor Manlius János,
 1601-ben egy 1604 négy nem magyar munkát nyomott itt,
 Farkas Imre 1610—11-ben négyet; egy névtelenül jelent meg.
- Német-Ujváron 9.
 1582-ből való az első német-ujvári munka, hihetőleg Manlius
 vándor műhelyéből, ki 1583—87. már bizonyosan dolgozott
 itt. Bernhardt Mátyás 1619-ben egyetlen munkával hagyta
 nyomát német-ujvári műhelyének.
- Zengen 5.
 1507-ből Gergely nyomdász neve maradt ránk mind az 5
 nyomtatványán, melyet kiadott.
- Nedeliczen 4.
 Mind a 4 munka 1573—74-ben a szigeti Zrinyi fiának,
 Györgynek, tulajdonát tevő nyomdában jelent meg.
- Keresden 4.
 Nyomdász volt 1685—86-ban Székesi P. Mihály.
- Budán 3.
 A Hess nyomdája 1473-ban két munkát adott ki, s megsztinte
 után 1708-ig nem nyomtattak Budán. Akkor ki volt a nyom-
 dász? Nem tudjuk.
- Pápán 3.
 1577-ből az első, 1625-ből a második nyomda, mely Bern-
 hardi Mátyás nevét viselte.
- Szászsebesen 3.
 E három nyomtatvány 1570., 1580., 1683-ból való.
- Csiken 3.
 1676-ból, nyomdászának neve ismeretlen.
- Késmárkon 3.
 1705-ben Vitriarius Mátyás volt késmárki nyomdász.
- Fiumében 2. (1531. nyomdája ismeretlen.)
- Eperjesen 2. (1573. nyomdája ismeretlen.)
- Besztercebányán 2. (1578-ból Scultetus és Scholtz Kristóf neve
 van meg a két nyomtatvány kolofonjában.)
- Monyorókeréken 2. (Mind a két munkát Hansel Manel, a vándor
 mester nyomtatta 1587. és 1590-ben.)
- Varasdon 2. (1587-ben Pergossich János által.)

- Vizsolyban . . . 2. (1598-ból egy; 1599-ből is egy, ez utóbbi Maneskovics Valentin műhelyéből).
 Csepregen . . . 2. (1625-ből, nyomdász neve nem fordult elő.)
 Szászvárosban . 1. (1582-ben Diacu Sierban és Marian által.)
 Galgócson . . . 1. (Maneskovits Bálint által 1585-ben.)
 Siczen 1. (Hansen Manuel által 1593-ban.)
 Sárváron . . . 1. (Manlius János által 1602-ben.)
 Hely nélkül . . 19.

Hellebrant Árpád kimutatásából röviden megemlítjük a következőt, az unikumokra. Van 670 unikum felsorolva, melyek közül 370-et a Nemzeti Múzeum könyvtára őriz.

Hogy ez a nyomdászat történetébe vágó kimutatásunk ne csak egyoldalúan a nem magyar nyelvű könyvek nyomdáira vonatkozzék, jónak véljük, ha időrendben felsoroljuk mindama városokat, melyekben 1473—1711-ig akár állandóan, akár csak vándorlasközben nyomda működött; e helyek a következők :

Abrudbánya	1569. Karádi Pál.
Alsó-Lindva	1573. Hoffhalter Rudolf.
Bártfa	1578. Gutgesell Dávid.
Besztercezbánya	1578. Scultetus Kristóf.
Brassó	1535. Honter-féle nyomda.
Buda	1473. Hess András.
Csepreg.	1625.
Csik	1676. Kassai András.
Debreczen	1560.
Detrekó	1579.
Eperjes	1573.
Fiume	1531.
Galgócz	1585. Maneskovits Bálint.
Gyulafehérvár	1567. Hoffhalter Rafael.
Kassa	1611. Fischer János.
Keresd	1685. Székesi P. Mihály.
Keresztur	1598. Manlius János.
Késmárk	1705. Vitriarius Mátyás.
Kolozsvár	1550. Hoffgref és Heltai.
Komárom	1705. Töltési István.
Komjáthi	1573. Huszár Gál.

Lindva l. Alsó-Lindva.

Loretom	1670. Krausz Dávid.
Lőcse	1604.
Magyar-Óvár	1558.
Monyorókerék	1588. Manlius János.
Nagy-Szombat	1578.
Nagy-Várad	1565. Hoffhalter Rafael.
Nedelicz	1574. Zrinyi György gr. nyomdája.
Német-Ujvár	1582. Manlius János.
Pápa	1577.
Pozsony	1594.
Rárbok	1584.
Sárospatak	1652. Renius György.
Sárvár	1539.
Sempte	1574.
Sicz	1592. Manlius János.
Somorja	1650. Wechelius András.
Szakoleza (1711 előtti tót nyomtatványt ismerünk nyomdájából.)	
Szász-Sebes	1579.
Szászváros	1582. Diacu Sierban és Marian.
Szeben	(1529.) 1575. Heusler Márton.
Szeged	1567.
Tejfalu	1638. Wechelius Zsigmond János.
Trencsén	1632.
Varasd	1587. Pergossich János.
Vizsoly	1590.
Zágráb	1527.
Zeng	1507.
Zsolna	1665. Dadan János.

Kronologiai sorrendben a következő összeállítást nyerjük :

1473. Buda.	1550. Kolozsvár.
1507. Zeng.	1558. Magyar-Óvár.
1527. Zágráb.	1560. Debreczen.
1529. Szeben (1596).	1565. Nagy-Várad.
1531. Fiume.	1567. Gyula-Fehérvár.
1535. Brassó.	„ Szeged.
1539. Sárvár.	1569. Abrudbánya.

1573. Alsó-Lindva.	1590. Vizsoly.
„ Eperjes.	1592. Siez.
„ Komjáthi.	1594. Pozsony.
1574. Nedelicz.	1598. Keresztúr.
„ Semppte.	1604. Lőcse.
1577. Pápa.	1611. Kassa.
1578. Bártfa.	1625. Csepreg.
„ Besztercebánya.	1632. Trencsén.
1578. Nagy-Szombat.	1638. Tejfalu.
1579. Szász-Sebes.	1650. Somorja.
„ Detrekő.	1652. Sárospatak.
1582. Németujvár.	1665. Zsolna.
„ Szászárváros.	1670. Loretom.
„ Galgócz.	1676. Csik.
1584. Rárbok.	1685. Keresd.
1587. Monyorókerék.	1705. Késmárk.
„ Varasd.	„ Komárom.

Ez a kis összeállítás nem tarthat igényt oly teljességre, mely a nyomdászat történetét már így felölelné, bár, miután a két kötetből merítvék adatai, s e két kötet elismert forrása és alapja bibliographiánknak, talán teljesnek is mondhatnók; mint a két kötetre vonatkoztatva mondhatjuk is. Ha egyéb érdeme nincs is, de az megvan, hogy adatokat szolgáltatathat a későbbi munkához.

Igy e statisztikai adatokból érdekesen láthatja maga előtt az olvasó nem magyar nyelvű irodalmunk vázlatos képét, bár nem szerves egészben, de alkotó részeiben.

Körülbelől mindent elmondottunk, a mi egy ismertetés körébe tartozik.

Bírálatot a könyvről majd az idő fog adni, és a szakemberek buzgalma, mely a „Könyv-Szemlé“-ben adalékait közli, vagy megjegyzéseit meg fogja részleteire tenni.

Örömmel várjuk az időtől a bírálatot és Szabó Károlytól nagy művének befejezését a következő kötetek kiadásával.

Ezen ismertetésre alkalmilag még visszatérünk.

Szerk.

